

ŁUKASZ FASZCZA *

**STAN FINANSOWO-MAJĄTKOWY PROBOSTWA
W BARGŁOWIE KOŚCIELNYM
W DOBIE KRÓLESTWA POLSKIEGO**

Parafia w Bargłowie Kościelnym, tak jak setki jej podobnych, dzieliła losy ziem polskich będących pod koniec XVIII i na początku XIX w. w szaleńczym wirze europejskiej polityki. Wydarzenia mające niekiedy bardzo szeroki wymiar (zabory, epoka napoleońska, powstanie Królestwa Polskiego), oddziaływały w mikroskali na funkcjonowanie każdej z komórek sieci kościelnej. Wpływ „wielkiej polityki” na rzeczywistość wiejskiej parafii rozpatrywać można na wiele sposobów i pod różnym kątem. Prezentowany artykuł skupia się przede wszystkim na zagadnieniach natury gospodarczej, które miały wpływ na kształt bargłowskiego probostwa w okresie funkcjonowania Królestwa Kongresowego. Celem analizy materiału źródłowego jest próba przedstawienia obrazu beneficjum oraz odpowiedź na pytanie, czy w badanym okresie nastąpił jego rozwój gospodarczy, czy wręcz przeciwnie. Chronologicznie temat rozpatrywany będzie począwszy od 1818 r., co związane jest z utworzeniem diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej, w której granicach znalazła się parafia Bargłów po kasacie Księstwa Warszawskiego¹.

Odpowiedź na postawione powyżej pytanie będzie możliwa dzięki porównaniu trzech inwentarzy parafialnego majątku, sporządzonych w latach 1819, 1822 oraz 1832. Zestawienia z lat 1819 i 1832, powstały w związku ze zmianą proboszcza, natomiast trzeci dokument stanowi efekt wizytacji beneficjum przez dziekana dekanatu wąsoskiego (znajdowało się w nim probostwo bargłowskie), księdza Modzelewskiego². Wiarygodność materiałów źródłowych

* mgr Łukasz Faszczka – doktorant na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku w katedrze Historii XIX w.; e-mail: lukaszfaszcza@wp.pl

¹ Por. W. Jemielity, *Łomżyńskie wiadomości diecezjalne-zarys dziejów diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1987, s. 7.

² Por. *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali Ecclesia Bargloviensis 1822*, Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej ArŁm), Zespół I Parafie (dalej I Parafie), sygnatura

na pewno jest duża. Wszystkie dokumenty zostały podpisane nie tylko przez urzędującego w danym czasie proboszcza, ale także osobę z zewnątrz, wyznaczoną przez hierarchów kościelnych do wizytacji parafii (nie musiał być to dziekan dekanatu³). Dodatkowo treść inwentarza z 1832 r. potwierdzona została przez prezesa Dozoru Kościelnego, czyli instytucji działającej z ramienia administracji państwowej, sprawującej kontrolę nad kościelnymi dobrami⁴. Wszystkie zestawienia posiadają typową dla podobnych dokumentów strukturę⁵. Rejestry z 1819 oraz z 1832 r., skupiają się głównie na opisie majątku należącego do beneficjum. Natomiast tekst powstały w wyniku wizytacji księdza dziekana w 1822 r., sporządzony został według kwestionariusza, zawierającego szereg pytań skierowanych do proboszcza parafii. Materiał ten budzi największą wątpliwość, gdyż odpowiedzi na stawiane tam zagadnienia udzielane były przez zainteresowanego ich kształtem kapłana. Zastrzeżenia dotyczą jednak przede wszystkim zapisów poświęconych pracy księży w parafii, mniej natomiast rejestrowi kościelnych dóbr. Należy także podkreślić, że wykorzystane zestawienia nie zawsze przedstawiają stan majątku bargłowskiego probostwa z okresu, w którym zostały sporządzone. Dokument z 1822 r., jak wynika z jego treści, stanowi kopię (zgodność z oryginałem została potwierdzona przez dziekana wąsoskiego, księdza Modzelewskiego) inwentarza sporządzonego w 1821 r. Natomiast spis z 1832 r. częściowo odwołuje się do roku 1831 oraz 1824.

Literatura poświęcona tematyce bargłowskiego probostwa jest nader skromna. Poruszone w tym artykule zagadnienia, nie doczekały się żadnej większej pozycji. Wątki związane z parafią w Bargłowie Kościelnym pojawiały się wprawdzie na łamach kilku opracowań⁶, lecz najczęściej w formie pojedynczego przykładu, bez jakiegokolwiek szerszego kontekstu. Publikacją wartą szczególnego odnotowania jest praca Jerzego Wiśniewskiego *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII w.* Pomimo upływu prawie 50 lat od wydania tego artykułu, wciąż pozostaje on niezastąpioną pozycją w badaniach poświęconych terenom Augustowszczyzny.

152, karta 1-32; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej tyżące się Kościoła Bargłowskiego*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 66-86; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja w czasie uroczystey introdukcyi na Probostwie Bargłowskim Księdza Kazimierza Klemensa Ratokle Kanonika Augustowskiego sporządzony*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 129-143.

³ Lustrację z 1819 r. prowadził proboszcz parafii w Raczkach, ksiądz Jan Nepomucen Dąbkowski, z polecenia Konsystorza diecezji augustowskiej; por. *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 66.

⁴ Por. A. Tomczak, *Zarys Dziejów Parafii Gieczno*, Toruń 1997, s. 66.

⁵ Por. N. Szydłowska, *Język polski z XIX-wiecznych rękopisach kościelnych*, Białystok 2011, s. 208-229.

⁶ Wątek parafii Bargłów poruszany był głównie w publikacjach księdza Jemielitego m.in. *Szpital w guberni augustowskiej*, „Studia Łomżyńskie”, 12(2001); *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego*, „Studia Podlaskie” 21(2001); *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*, Lublin 1972.

1. Podział administracyjno-terytorialny

Parafia Bargłów powstała na mocy aktu fundacyjnego wydanego przez Wielkiego Księcia Litewskiego Zygmunta Augusta 13 października 1544 r. Dokument podpisany został w Brześciu Litewskim i stanowił kolejny krok w kierunku kolonizacji ziem pogranicza mazowiecko-litewsko-krzyżackiego⁷. Do nowo powstałej parafii włączono wszystkie wsie znajdujące się pomiędzy Rajgrodem, a rzeką Nettą, natomiast samo probostwo znalazło się w granicach rozległej diecezji wileńskiej, posiadającej jednak w tym okresie zaledwie szczątkowe struktury administracyjne⁸.

Zawirowania na mapie Europy pod koniec XVIII oraz początkach XIX w., które dotknęły w dużej mierze ziemie polskie, doprowadziły do wytyczenia nowych granic administracyjnych. Proces ten wpłynął również na kształt sieci parafialnej, ulegającej w ten sposób przekształceniom. Bargłowskie probostwo w dobie funkcjonowania Królestwa Polskiego wchodziło w skład erygowanej dnia 30 czerwca 1818 r. przez papieża Piusa VIII diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej (wcześniej należała do diecezji węgierskiej). Podwójna nazwa wiązała się z tym, iż siedziba biskupa znajdowała się Sejnach pomimo, że głównym ośrodkiem diecezjalnym był właśnie Augustów. W wyniku podziału na dekanaty wspomnianej diecezji, parafia Bargłów znalazła się w obrębie dekanatu wąsoskiego. Administracyjnie natomiast, opisywane probostwo w związku z reorganizacją struktur terytorialnych ziem polskich po Kongresie Wiedeńskim, znajdowało się w utworzonym w 1816 r. województwie augustowskim z regionalną stolicą w Suwałkach. Składowymi częściami tej jednostki terytorialnej, w których granicach funkcjonowały w badanym okresie miejscowości parafii Bargłów, był obwód augustowski z centralą władz zlokalizowaną w Augustowie oraz powiat biebrzański, gdzie siedzibą miejscowej administracji stał się Goniądz⁹.

⁷ Tereny pogranicza mazowiecko-litewsko-krzyżackiego były miejscem nieustannych walk oraz łupieżczych najazdów, co w praktyce uniemożliwiało stworzenie trwałej struktury osadniczej. Punktem zwrotnym stało się dopiero zawiązanie Unii w Krewie, która unormowała stosunki polsko-litewskie i tym samym zahamowała niekończące się wyprawy łupieżczo-odwetowe obu stron. Jednak momentem przełomowym było podpisanie II Pokoju Toruńskiego, który ostatecznie zakończył militarną ekspansję Zakonu Krzyżackiego, sięgającą tych ziem, Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w pow. augustowskim od XV do końca XVIII w.*, w: *Studia i materiały do dziejów pojezierza augustowskiego*, red. J. Antonowicz, Białystok 1967, s. 19-60, 80-86.

⁸ *Kopia funduszu króla Zygmunta Augusta dla kościoła w Bargłowie*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 30-32; J. Drozdowska, *Kościół w Bargłowie*, „Krajobrazy” 15(1990), s. 10; S. Olczak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII*, „Studia Teologiczne” 5-6(1987-1988), s. 102-107; S. Litak, *Parafie Rzeczypospolitej w XV-XVIII w.*, Lublin 2004, s. 8-9.

⁹ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 1; J. Szlaszyński, A. Makowski, *Augustów*, Augustów 2007, s. 149; J. Sobolewski, *Rajgród i okolice w wydarzeniach Insurekcji Kościuszkowskiej i powstaniu listopadowym*, w: 496

Parafia Bargłów w badanym okresie swoim zasięgiem obejmowała w sumie 25 wsi. Były to: Bargłów Kościelny, Bargłów Dworny, Brzozówka, Netta, Bargłówka, Tajno, Tajenko, Orzechówka, Woźna Wieś, Dreństwo, Kroszówka, Górskie, Kamionka, Lipowówka, Rutki Stare, Rutki Nowe, Grabowo, Jeziorki, Nowiny Bargłowskie, Karpa, Pieńki, Nowiny Stare, Borsuki¹⁰, Nowiny Bargłowskie pod Uścianki oraz Wólka. W skład probostwa wchodziło także 9 osad tzw. uroczysk¹¹: Czerki[e]sy, Choszczewo, Choszczewo Biel, Borki, Prochnowo, Sosnowo, Piekutowo, Lipowo i Dworzysko. Dodatkowo pod wsią Wólka wyróżniona została także cegielnia jako pojedyncza osada¹².

W okresie Królestwa Polskiego, od momentu w którym erygowano diecezję sejneńską czyli augustowską, w parafii bargłowskiej pracowało czterech duchowanych: Jan Kanty Zawadzki, Józef Szumowicz, Kazimierz Klemens Ratokle oraz Michał Babiński. Księża Zawadzki, Szumowicz oraz Ratokle, pełnili w Bargłowie funkcję proboszcza. Pierwszy z nich piastował ten urząd w okresie od 1818 r. aż do swojej śmierci w 1824 r., drugi natomiast był administratorem parafii począwszy od 1824 r. do 1830 r., kiedy to został przeniesiony na inne probostwo. Zastąpił go Kazimierz Ratokle, pracujący w Bargłowie do 1838 r. Czwarty z wymienionych kapłanów, ksiądz Babiński, przez cały omawiany okres pełnił obowiązki wikariusza¹³.

2. Kościół, plebania, szkoła, szpital

Przysłowiowym sercem każdej parafii jest kościół. Inwentarz z roku 1822 r. sporządzony przez ówczesnego proboszcza Jana Kantego Zawadzkiego, odnosi się na temat miejscowej świątyni w sposób następujący: „Kościół w Bargłowie z drzewa wybudowany w roku 1722, formy prostej, nie wiadomo przez

rocznica urodzin województwa podlaskiego: referaty z sesji historycznej, red. T. Dudziński, Białystok 2009; W. Jemielity, *Łomżyńskie wiadomości diecezjalne – zarys dziejów...*, s. 7.

¹⁰ Miejscowość Borsuki jeszcze w 1824 r. należała do parafii Bargłów. Jednak w okresie 1824-1828 przeniesiona została do probostwa w Augustowie, Por. *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 136.

¹¹ Uroczyskiem prawdopodobnie określone zostały osady w lesie, które nie posiadały precyzyjnie wytyczonych granic, Por. O. Hartman, *Dzieje puszczy białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1939, s. 57-59.

¹² *Spis parafian bargłowskich do roku 1828*, Archiwum parafialne w Bargłowie Kościelnym (dalej ApBK), k. bez paginacji (dalej b.p.).

¹³ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 22-24, 30; *List konsystorza łomżyńskiego księdza Żmijewskiego do biskupa diecezji augustowskiej z 24 kwietnia 1824 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 102; *List konsystorza łomżyńskiego księdza Żmijewskiego do biskupa diecezji augustowskiej z dnia nn.*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 104; *List biskupa Manugiewicza do konsystorza łomżyńskiego z dnia 13 kwietnia 1824 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 105; *List konsystorza łomżyńskiego księdza Żmijewskiego do biskupa diecezji augustowskiej z 17 sierpnia 1824 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 108; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 129; *Inwentarz Podawczy Funduszu Kościoła Bargłowskiego Księdzu Oppanowiczowi po śmierci ś.p. Księdza Klemensie Ratoklem Plebanie Bargłowskim w dniu 7 września 1838 r. przez dziekana miejscowego i Dozór Kościelny udzielany*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 199.

kogo fundowany; jest tradycja że Starosta Augustowski, nazwiska niewiadomego przy pomocy parafian erigował...”. Obiekt, któremu patronowała św. Anna, rzekomo był w fatalnym stanie technicznym o czym świadczyć miały opinie instytucji Dozoru Kościelnego¹⁴ oraz Ekonomii Rajgrodzkiej¹⁵ stwierdzające, że budynek nie nadaje się już nawet do remontu. W związku z tą sytuacją Dozór Kościelny kilkakrotnie wnioskował do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o fundusze na budowę nowego kościoła, lecz nie doczekano się nawet odpowiedzi. Powodem tego mógł być m.in. deficyt budżetowy, z którym borykało się Królestwo Polskie na początku lat dwudziestych XIX w. Podkreślić jednak należy, iż ewentualne wsparcie ministerialne pokrywało tylko część kosztów wzniesienia budowli, bądź też jej remontu. Pozostałe obciążenia finansowe ponosili proboszcz oraz miejscowi parafianie¹⁶.

Zupełnie inne zdanie na temat stanu bargłowskiej świątyni miał natomiast administrator parafii, ksiądz Zawadzki. Wprawdzie w cytowanym inwentarzu nazywa on miejscowy kościół „ubogim”, to jednak twierdził, że budowla służyć może wiernym jeszcze przez kilkadziesiąt lat, pod warunkiem, iż solidnie naprawiony zostanie dach. Proboszcz nie licząc tylko na pomoc państwową, sam prowadził liczne remonty m.in. częściowo wymienił więźbę dachową oraz posadzkę w kościele, jak również pokrył dach świeżą słomą. Ponadto staraniami księdza Zawadzkiego wybudowana została mała wieżyczka na szczycie

¹⁴ Instytucja Dozoru Kościelnego powstała w 1817 r. na mocy aktu cara Aleksandra I. Wybrane były one na okres sześć lat, będąc narzędziem państwowej administracji, którego zadanie polegało na kontroli parafialnych przychodów oraz wydatków. Dzięki temu administracyjna mogła wpływać na politykę budżetową parafii, ograniczać tym samym swobodę proboszcza; por. *Zbiór Przepisów o Fabrykach Kościelnych i Dozorach Kościelnych Parafii Katolickich Obejmujących w Królestwie Polskim*, Warszawa 1863, s. 1-115.

¹⁵ Ekonomia była odpowiednikiem dawnych starostw, czyli instytucji sprawujących nadzór nad dobrami skarbowymi. Zmiana nazwy nastąpiła w okresie rządów pruskich, w związku z ukazem dotyczącym administracji dystryktów położonych pomiędzy granicą Prus Wschodnich i Zachodnich, Wisłą, Narwią, Bugiem i Niemnem, wydanym w Królewcu 18 maja 1796 r. Ekonomie przejmowały wszystkie dotychczasowe funkcje starostw i kontynuowały ich pracę. Nazwa „ekonomia” z powodzeniem utrzymała się w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego, a następnie przeszła do nomenklatury Królestwa Polskiego. Urząd ten podlegał Wydziałowi Dóbr i Lasów, który wchodził w skład Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, Por. Obwieszczenie dotyczące administracji dystryktów położonych pomiędzy granicą Prus Wschodnich i Zachodnich, Wisłą, Narwią, Bugiem i Niemnem z dnia 18 maja 1796 r., Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APwB) dział: Kamera Wojny i Domen 1796-1807, syg. 2, karta 34-39; Z. Kirkor-Kiedronowa, *Włościanie i ich sprawa w dobie organizacyjnej i konstytucyjnej Królestwa Polskiego*, Kraków 1912, s. 327.

¹⁶ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 10; S. Smolka, *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym*, t 2, Warszawa 1984, s. 443-468; W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815-1820*, Warszawa 2002, s. 75-76.

świątyni, w której umieszczono sygnaturkę¹⁷. Administrator bargłowskiej parafii zbyt optymistycznie ocenił jednak stan techniczny obiektu. Inwentarz z 1832 r. mówiący o kościele w Bargłowie stwierdza, że jest on „do reperacji nie zdalny, spróchniały y zgniły”. Wprawdzie podobny zapis na temat budowli odnaleźć można jeszcze w inwentarzu z roku 1838, jednak ten sam dokument informuje także o planowanej rozbiórce świątyni, gdyż na jej miejsce wybudowano nowy, murowany kościół¹⁸.

Stopniowym zmianom ulegało wnętrze świątyni. Inwentarz z 1819 r. wspomina o trzech ołtarzach tzw. wielkim, gdzie umieszczony był obraz ze św. Antonim i dwóch bocznych z płótnem ze św. Kazimierzem oraz całkowicie nowym ołtarzu, w którym snycerską techniką wykonano wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Nad płaskorzeźbą dodatkowo widniało malowidło ze św. Janem Nepomucenem. Analogiczny dokument, lecz sporządzony trzy lata później, dość niespodziewanie wymienia tylko dwa ołtarze. Wedle znajdującego się tam zapisu, obraz ze św. Antonim został odnowiony tzn. „ozdobnie odmalowany oraz sukienką srebrną z koroną przyozdobiony”. Natomiast w ołtarzu, gdzie znajdował się wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej, obraz ze św. Jan Nepomucenem został zastąpiony płótnem przedstawiającym św. Annę. Co do portretu ze św. Kazimierzem, istnieje prawdopodobieństwo, iż mógł on być w renowacji, ponieważ wcześniejszy inwentarz nazywa malowidło „starym”. Podobna rzecz dotyczyć mogła portretu ze św. Janem Nepomucenem. Stan ołtarzy z roku 1819, wraca w identycznej formie w rejestrze z 1832 r. (tekst mógł zostać przepisany). Co ciekawe, zestawienie nie wspomina już o srebrnej koszulce z obrazu ze św. Antonim. Ozdoba mogła zostać skradziona, gdyż informacje o włamaniach do bargłowskiej świątyni pojawiały się w źródłach kilkakrotnie m.in. w rejestrze z 1822 r. ksiądz Zawadzki wypowiada się w sposób następujący: „wartościowych naczyń świętych trzymać nie można w Kościele, bo już podwakroć razy Kościół Bargłowski złodzieie ze srebra złupili”¹⁹.

Tuż obok kościoła znajdowała się drewniana, pokryta gontem, czteroboczna dzwonnica o wysokości 14 łokci (1 łokieć = 57,6 cm) i szerokości łokci 7. Spis z lat trzydziestych, oprócz wspomnianych we wcześniejszych dokumen-

¹⁷ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 1, 10-11; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej tyżące się Kościoła Bargłowskiego...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 66.

¹⁸ *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maia...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 129; *Inwentarz Podawczy Funduszu Kościoła Bargłowskiego Księdzu Oppanowiczowi...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 202.

¹⁹ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 5; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maia...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 130; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 67.

tach wymiarach, mówi dodatkowo o krzyżu, który miał wieńczyć tą budowlę²⁰.

Opisaną świątynię oraz dzwonnice otaczał przykościelny cmentarz. Lokalizacja grobów tuż obok murów kościelnych nie była niczym dziwnym w tamtym okresie, lecz stopniowo starano się przenosić cmentarze poza obręb ludzkich siedzib. Wynikało to głównie z przyczyn sanitarnych. Na ziemiach polskich początek tego procesu miał miejsce na obszarze zaboru pruskiego i związany był z działalnością powstałej w 1797 r. Ordnung Komisjon. W dobie Księstwa Warszawskiego inicjatywa uległa zahamowaniu, ale powrócono do niej w okresie Królestwa Polskiego. Jak wynika z datowanych na 1819 oraz 1822 r. inwentarzy, cmentarz przy kościele praktycznie nie był już używany, lecz mimo to wymagał naprawy ogrodzenia, ponieważ zaniechanie tej czynności groziło „nieporządkiem”. Nowe miejsce pochówku stanowił oddalony w niewielkiej odległości „oparkowany tarcicami w słupy” cmentarz „w polu”. Zestawienie z 1832 r. informuje o działaniach, podjętych przez księdza Szumowicza w 1828 r., których efektem miało być ogrodzenie nowym płotem obu cmentarzy²¹.

Proboszcz parafii Bargłów mógł liczyć na w miarę przyzwoite warunki mieszkaniowe. Do jego dyspozycji była drewniana, duża plebania (długości 35 łokci i szerokości łokci 17) wybudowana ok. 1750 r., która wprawdzie podupała za poprzednika ks. Zawadzkiego, lecz przez tegoż została wyremontowana. Problemem budynku był jednak brak porządnego fundamentu, co stopniowo doprowadziło do jego zniszczenia (inwentarz z 1832 r. nazywa plebanię „zruynowaną”). Wikariusz bargłowskiej parafii posiadał oddzielne domostwo, wybudowane w 1822 r. za sumę 590 zł. Powodem tej inwestycji był pożar, który doszczętnie strawił stary wikariat w roku 1820²². Własne lokum posiadał również organista, któremu w 1830 r. ksiądz Szumowicz wystawił drewniany dom. Oprócz wymienionych obiektów mieszkalnych, „między dwoma traktami”, znajdowała się niewielka chałupa wraz z przylegającym do niej budynkiem gospodarczym określona w inwentarzu z 1832 r. mianem „jurydyki”. Wczesniejsze zestawienia również wspominały o tej budowlu, w której schronienie znalazło kilkoro mieszkańców parafii tzw. ogrodników²³. Drewniane obejście

²⁰ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 12; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 134; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 71; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008, s. 173.

²¹ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 12; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 141; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 78; D. Godlewska, *Plan-informator cmentarza zabytkowego w Łomży, Łomża 1969*, s. 6.

²² Fundusze na odbudowę pochodziły z tzw. Kasy Ogniowej; por. *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 12.

²³ Ogródnikami nazywano osoby/rodziny posiadające niewielki skrawek gruntu tzw. ogród, stanowiący ich jedyny majątek. Zazwyczaj także nie posiadali oni własnego domu; por. Z. Kirkor-Kiedronowa, dz. cyt., s. 113; T. Mencil, *Wieś pańszczyźniana w Królestwie Polskim w połowie XIX w.*, Lublin 1988, s. 97-98.

było jednak w opłakanym stanie, co podkreślał już spis z 1819 r., a inwentarz z 1832 r. wspominało dodatkowo o jego planowanej rozbiorce²⁴.

Tuż obok bargłowskiej świątyni znajdował się dom szpitalny, czyli przytułek dla bezdomnych. Lokalizacja tego typu obiektów w granicach kościelnych murów nie była przypadkowa. Bliskość świątyni dawała pensjonariuszom możliwość łatwiejszego do niej dostępu, szczególnie osobom starszym i zniezdolęzniętym. Poza tym dzięki takiemu położeniu miejscowy pleban mógł kontrolować funkcjonowanie przytułku. Ogólna piecza nad domami szpitalnymi leżała w kompetencjach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, a w jej imieniu opiekę sprawowały Rada Ogólna na Cały Kraj i Rady Dozorcze Szczegółowe przy ośmiu Komisjach Wojewódzkich²⁵.

Stan techniczny szpitala pozostawiał wiele do życzenia. Proboszcz Zawadzki już w 1822 r. narekował, że dla bezpieczeństwa przebywających w nim osób konieczny jest remont, szczególnie komina. Wprawdzie potrzebne prace miały miejsce, to jednak do 1832 r. kondycja obiektu uległa dalszemu pogorszeniu. W budynku mieściło się tylko jedno pomieszczenie, które ok. 1828 r. zamieszkiwało osiem osób. Precyzyjnie sformułowane przepisy poświęcone tego typu obiektom stwierdzały dokładnie, iż powinien posiadać on co najmniej dwie izby, gdzie jedna przeznaczona była dla mężczyzn, a druga dla kobiet. Instrukcja ta obowiązywała także w momencie budowy przytułku, który powstał wraz z bargłowskim kościołem w roku 1722²⁶.

Zły stan bargłowskiego przytułku wiązał się m.in. z tym, iż nie posiadał on żadnych nadań ani funduszy. Nierzadko bowiem fundacja takiego obiektu wiązała się także z nadaniem skrawka gruntu, z którego to dochód miał być przeznaczony na potrzeby szpitala. Zdarzało się również, że jakaś majątna osoba czyniła na rzecz pozbawianych dachu nad głową parafian nawet kilkunastoletni fundusz. W związku z tym dany przytułek otrzymywał corocznie, przez wyznaczoną ilość lat, określoną sumę pieniędzy lub pomoc materialną w postaci produktów spożywczych, bądź też drewna na opał. Miejsca pobytu chorych i ubogich wspierano również poprzez zapisy testamentowe. Ksiądz Zawadzki pisał, że bargłowski dom szpitalny utrzymuje się tylko dzięki „szczodrobliwego miłosierdzia w jałmużnach od parafian”, co nie wyklucza np. zapisów testamentowych, czy też jednorazowej pomocy materialowej. Nic nie wiadomo natomiast o fundatorze budowli²⁷.

Warto nadmienić w tym miejscu, że przykościelne przytułki nie należały do rzadkości. Bardzo wiele parafii posiadało takie instytucje. Jak wskazują

²⁴ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 12-13; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 135-134; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 72-73.

²⁵ *Spis parafian bargłowskich do roku 1828*, ApBK, k. b.p.; S. Litak, op. cit., s. 355-356.

²⁶ Por. S. Litak, dz. cyt., s. 348-349.

²⁷ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 28. S. Litak, dz. cyt., s. 347-348.

dane, pod koniec XVIII w. prawie 45% probostw na obszarze dawnej Rzeczypospolitej posiadało dom szpitalny. Głównym czynnikiem pobudzającym organizację opieki nad biednymi i chorymi była liczba ludności w danej okolicy. Im konkretną parafię zamieszkiwało więcej osób, tym istniało wyższe prawdopodobieństwo, że w społeczności znajdują się osoby potrzebujące pomocy²⁸.

Należy jednak zaznaczyć, że otrzymanie miejsca w szpitalu z powodu niemałej niekiedy liczby potrzebujących, było stosunkowo trudne. Możliwości organizacyjne danego przytułku zależały w głównej mierze od jego uposażenia oraz wielkości budynku, lecz nie zawsze dbano o to rygorystycznie. Do szpitala trafiało się na podstawie skierowania właściciela dóbr lub sądu wiejskiego. Można było znaleźć się tam także za sprawą tzw. wkupna, co skutkowało tym, iż w przytułkach kościelnych, mimo wyraźnych zakazów synodów biskupich, znajdowały się osoby zdrowe i zdolne do pracy.

Pensjonariusze szpitali, nazywani często „dziadami kościelnymi”, mieli obowiązek stosowania się do ogólnych przepisów współżycia w grupie, formułowanych zazwyczaj przez dokumenty synodalne. Kościelny przytułek zapewniał zamieszkującym go osobom opiekę i ewentualnie leczenie. Jednak przed jego lokatorami stawiano także pewne obowiązki natury religijno-edukacyjnej. Pensjonariusze szpitala mieli się przede wszystkim modlić i dawać przykład pobożności. Prócz tego spełniali oni pewne posługi na rzecz kościoła, przejawiające się głównie w jego sprzątaniu. Wspólne zamieszkiwanie ludzi w podeszłym wieku, często także chorych oraz pochodzących z różnych środowisk, którzy ze względu dodatkowo na brak wystarczających środków na utrzymanie musieli pałać się żebractwem, prowadziło często do licznych sporów i kłótni między lokatorami danego szpitala²⁹.

Dużą zasługą księdza Zawadzkiego było utrzymywanie parafialnej szkoły. Proboszcz wspominał, że jeszcze do niedawna na terenie probostwa znajdowało się pięć szkół elementarnych „lecz gdy fundusz składkowy dla Nauczycieli ustał, Nauczyciele bez funduszu zostając poroschodzili się”. Przytoczony fragment tekstu źródłowego nawiązuje jeszcze do okresu istnienia diecezji wigierskiej, która powstała w związku z zaborami i włączeniem opisywanego regionu do państwa pruskiego. W tym czasie nastąpiły istotne zmiany względem szkolnictwa, nie tylko parafialnego. Administracja pruska opracowała tzw. regulamin szkolny, którego treść zobowiązywała obywateli państwa Hohenzollernów do uiszczania składek na rzecz prowadzenia edukacji. O tym właśnie funduszu wspominał ksiądz Zawadzki. Ustawa przetrwała okres Księstwa Warszawskiego, funkcjonując także w momencie utworzenia Królestwa Polskiego. Jednak zmiany polityczne wpłynęły negatywnie na kwestię egzekwowania tych przepisów i mimo nawoływań z ambon, ludność w miarę możliwo-

²⁸ Tamże, s. 345.

²⁹ Por. C. Kukło, *Xenodochia parochialia dekanatu kowieńskiego w świetle wizytacji z 1782 r.*, w: *Mój kościół w historię wpisany*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2007, s. 216; W. Jemielity, *Szpitala w guberni augustowskiej*, „Studia Łomżyńskie” 12(2001), s. 74.

ści uchylała się od płacenie składek szkolnych. Sytuacja zmieniła się w momencie objęcia ministerialnej teki w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez Stanisława Potockiego. Skutkiem nieustępliwości tego człowieka stał się widoczny wzrost poziomu ściągальności składek szkolnych, którego efekty widoczne były także na terenie bargłowskiej parafii (na początku lat dwudziestych XIX w. na tym obszarze działało pięć szkół)³⁰. Niestety pomyślna koniunktura nietrwała długo. Wraz ze zmianami personalnymi i objęciem wspomnianego wyżej ministerstwa przez Stanisława Grabowskiego, zahamowana została rozbudowa szkolnictwa elementarnego. Dotychczas obowiązkowe składki, których egzekwowaniem skutecznie zajął się minister Potocki, stały się dobrowolne. W związku z tym ludność w większości zaprzestała ich płacenia, co w krótkim czasie doprowadziło do likwidacji wielu placówek szkolnych na obszarze Królestwa Polskiego. Sytuacja taka miała miejsce na terenie bargłowskiej parafii, gdzie z pięciu działających szkół została raptem jedna, utrzymywana tylko dzięki staraniom księdza Zawadzkiego. Wszystkie zajęcia w placówce prowadził miejscowy wikariusz, Michał Babiński, ponieważ brak funduszy nie pozwalał na zatrudnienie zawodowego nauczyciela. Losy parafialnej szkoły nie są jednak bliżej znane, a brak informacji na jej temat w inwentarzu z 1832 r. może sugerować wcześniejszą likwidację placówki³¹.

3. Obiekty gospodarcze

Bargłowskie probostwo posiadało szereg budynków gospodarczych takich jak stodoły, chlewy, obory, spichrze, a także karczmę. Na wstępie warto przyrzeć się ostatniemu z wymienionych przybytków, gdyż wiąże się z nim ciekawa historia.

Należąca do beneficjum bargłowskiego karczma, była dzierżawiona przez Felicjana Hubę, który arendował również państwowy folwark znajdujący się w pobliskiej wsi Netta. Zawarta z poprzednikiem proboszcza Zawadzkiego, księdzem Markowskim, umowa, zobowiązywała Felicjana Hubę do płacenia rocznej daniny w wysokości 200 zł. Akt został spisany jeszcze w okresie funkcjonowania Księstwa Warszawskiego. Wraz ze zmianą rządów, czyli powstaniem Królestwa Polskiego, Felicjan Huba stwierdził, iż umowa straciła ważność i zaprzestał płacenia dzierżawy. Ksiądz Zawadzki wniósł sprawę do sądu, który przyznał rację proboszczowi i nakazał arendarzowi uiszczać określoną w kontrakcie sumę. Felicjan Huba nie przejął się jednak wyrokiem i dalej nie płacił probostwu ani grosza. Natomiast na egzekwowanie wyroku, jak pisze ksiądz Zawadzki „polityka terazniejsza niedozwoliła”. Być może owa „polity-

³⁰ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 26; W. Jemielity, *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego*, „Studia Podlaskie” 21(2001), s. 51-62.

³¹ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 26; S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1970, s. 71.

ka” wiązała się z funkcją jaką pełnił Felicjan Huba, będący w tym czasie prezesem Dozoru Kościelnego. Dzięki piastowaniu tego urzędu, dającego możliwość dużej ingerencji w finanse parafii, Felicjan Huba mógł w znaczny sposób ograniczyć politykę budżetową miejscowego proboszcza. Nic więc dziwnego, że ksiądz Zawadzki nie chciał doprowadzać do zaostrzenia konfliktu³².

Żeby tego było mało, proboszcz parafii Bargłów musiał uiszczać podatek do rządowej kasy względem teje karczmy, nie mając z niej żadnego dochodu. Wspomina o tym wszystkim inwentarz z 1822 r. Jednak nie był to koniec sporu. Prawdopodobnie przy karczmie znajdował się browar, w którym ważono piwo. Następca proboszcza Zawadzkiego, ksiądz Szumowicz, przenosząc się z parafii Bargłów do Puńska w 1830 r. zabrał z owego browaru służący do ważenia piwa kocioł. Felicjan Huba naturalnie domagał się zwrotu ruchomości, czego wyrazem był stanowczy list skierowany do konsystorza generalnego diecezji augustowskiej z 10 grudnia 1832 r. Sam browar w tym czasie znajdował się już w kompletnej ruinie (inwentarz z 1819 r. mówił już o potrzebie remontu tego budynku). Winę za to według Dozoru Kościelnego tzn. Felicjana Huby, ponosił ówczesny proboszcz bargłowskiej parafii, ksiądz Ratokle. Kapłan natomiast twierdził, że za budynek odpowiedzialny nie był, a ewentualne remonty leżały w gestii Dozoru Kościelnego³³.

Spis inwentarza parafialnego z 1819 r. podaje m.in. stan zabudowań gospodarskich należących do bargłowskiego beneficjum. W ich skład wchodziły dwie stodoły, wozownia, jeden chlew oraz „obory”, lecz nie została podana ich liczba. Wszystkie wymienione obiekty były drewniane i kryte słomą. W cytowanym zestawieniu pojawiają się także informacje o inwentarzu żywym w postaci dwóch starych koni oraz sześciu sztuk bydła (2 woły, 2 krowy i 2 cielaki). Stosunkowo skromna ilość parafialnego dobytku wynikała z tego, iż duża jego część została spieniężona, aby spłacić sukcesorów wcześniejszego proboszcza, księdza Markowskiego.

W ciągu następnych kilkunastu lat należące do bargłowskiego beneficjum gospodarstwo poprawił swoją koniunkturę. Inwentarz z 1832 r. oprócz wymienionych we wcześniejszym dokumencie dwóch stodoł oraz wozowni, mówi również o stajni i czterech chlewach (w spisie z 1819 r. mogły zostać one określone jako „obory”). Dodatkowo w zestawieniu pojawiają się także adnotacje na temat murowanego tzw. sklepu³⁴, spichlerza oraz domu organisty postawionego w 1830 r. Powiększeniu uległ również inwentarz żywy bargłowskiego

³² Por. *List Felicjana Huby do biskupa diecezji augustowskiej z dnia 20 maja 1826 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 154, k. 137.

³³ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 17; *List Felicjana Huby do konsystorza generalnego diecezji augustowskiej z 10 grudnia 1832 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 145; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego Roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 136, 139; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezji augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 74; A. Tomczak, *Zarys Dziejów Parafii Gieczno*, Toruń 1997, s. 66.

³⁴ Murowana piwnica wkopana w ziemię; por. N. Szydłowska, dz. cyt., s. 161.

beneficjum. W 1831 r. stan pogłowa zwierząt gospodarskich wyglądał następująco: 2 woły, 2 krowy, 2 jałówki, 1 buchaj, 2 konie, 4 świny, 2 prosięta, 9 gęsi, 4 kaczki. Niestety pobyt żołnierzy rosyjskich na terenie parafii w tym samym roku, których obecność wiązała się z wojną polsko-rosyjską z okresu 1830-1831, spowodował uszczerbek w inwentarzu. Na rzecz carskiej armii zarekwirowane zostały konie, prosięta oraz drób (nie podano ich liczby)³⁵.

Parafia bargłowska była również właścicielem dóbr ziemskich. Najważniejszą ich częścią było pięć włók (1 włoka = 16,8 ha) gruntów ornych. Trzy z nich leżały w miejscowości Netta, dwie pozostałe we wsi Bargłów Kościelny. Większość nieruchomości stanowiących uposażenie beneficjum dzierżawili mieszkańcy parafii³⁶. Prócz tego w skład majątku kościelnego wchodziły również dwa ogrody. Pierwszy opisany został jako „fruktowy przez terażniejszego Proboszcza (ks. Zawadzkiego Ł.F.) powiększony i zasadzony nowymi szczepami różnego rodzaju gatunku... niemierzony geometrycznie, lecz może mieć więcej morga ziemi”. Drugi ogród przeznaczony był natomiast na warzywa. Jego wielkość ksiądz Zawadzki oszacował na ok. 1,5 morgi (1 morga = 0,56 ha). Majątek ziemski beneficjum bargłowskiego uzupełniały trzy łąki. Pierwsza znajdowała się w Bargłowie Kościelnym „prosto gruntu tamże będącego za Kościelnikiem”, druga we wsi Sosnowo, a trzecia w miejscowości „Woydowo”. Krótki opis tych pól mówi, że „na wszystkich ieżeli woda nie zaleie można zebrać siana fur jedno konnych 30, te łąki geometrycznie niewymierzone”³⁷.

Należące do bargłowskiego kościoła dobra ziemskie, liczące w sumie ponad 5 włók, stanowiły stosunkowo pokaźny majątek. Sąsiadująca parafia w Augustowie posiadała w tym czasie tylko ok. 3 włók, a nieodległe beneficjum w Rajgrodzie niewiele ponad 4 włoki. Jeszcze słabiej uposażone były okoliczne kościoły w Jaminach i Krasnymborze, użytkujące każda po zaledwie kilkanaście morg gruntów. Jedynie księża z pobliskiej parafii w Janówce w tym czasie pochwalić się mogli większym arealem ziemskim, aniżeli posiadało probostwo w Bargłowie, liczącym lekko ponad 6 włók. Na terenie województwa augustowskiego beneficja kościelne dysponowały pokaźnymi majątkami, których wielkość wahała się w granicach od 3 do 5 włók, przy czym niektórzy

³⁵ *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego Roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 134,136; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 74.

³⁶ W 1822 r. dzierżawcami majątku kościelnego we wsi Netta byli: Maciej Dudek, Tomasz Romanowski, Jan Drozd, Piotr Szymański oraz Jan Gulan. Natomiast grunty w Bargłowie Kościelnym arendowali Andrzej Kościuch i Paweł Raczkowski. Inwentarz z 1832 r. wymienia jedynie dwóch dzierżawców majątku w Nettcie, którymi byli Jan Drozd oraz Jan Kalisz. Natomiast dobra ziemskie w Bargłowie Kościelnym w tym okresie obrabiane były przez Mateusza Karpio, Andrzeja Kościucha oraz Antoniego Gulana, Por. *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego Roku 1832 dnia 3 maja*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 137; *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 15.

³⁷ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 15-16; J. Szymański, dz. cyt., s. 174.

księża zarządzali nieruchomościami ziemskimi liczącymi nawet 14 włók gruntów (parafia w Berżnikach). Dla porównania warto podkreślić, że na obszarze Lubelszczyzny majątek ziemski zamożniejszych beneficjów, nie przekraczał zazwyczaj 2,5 włóki³⁸.

Wielkość uposażenia ziemskiego miała zasadniczy wpływ na wysokość dochodów danego probostwa, lecz nie decydowała o całości tzw. czystej intraty. Oszacowanie pełnego bilansu przychodów i wydatków bargłowskiego beneficjum, ze względu na niewystarczający przekaz źródłowy, wydaje się praktycznie niemożliwe. Jedynym dokumentem podnoszącym wspomnianą kwestię jest inwentarz z 1822 r., który podaje, iż miejscowemu plebanowi udało się uzyskać w tym okresie 2172 zł i 2 gr. czystej intraty. Wykonane prawdopodobnie przez instytucję Dozoru Kościelnego wyliczenia, wskazywałby na wysokie dochody wynikające z administracji majątkiem parafii Bargłów. Jednak z przedstawionymi szacunkami w zupełności nie zgadzał się ksiądz Zawadzki, który twierdził, że rachunek sporządzony został bardzo pośpiesznie i niedokładnie. Według opinii proboszcza kwota ta powinna oscylować w granicach 925 zł³⁹. Jednak dochód sięgający podanej przez miejscowego plebana sumy, nie należał bynajmniej do małych. Proboszcz sąsiadującego z parafią Bargłów kościoła w Augustowie w podobnym okresie mógł pochwalić się jedynie ok. 330 zł tzw. czystej intraty⁴⁰.

Roczny przychód każdego beneficjum, nie tylko bargłowskiego, składał się m.in. z dziesięciny (w pieniądzu jak i naturze), opłat za dzierżawę nieruchomości, ofiar parafian, opłat za sakramenty tzw. iura stolae⁴¹, czy też zapisów testamentowych na rzecz probostwa. Niektórzy księża inwestowali również w tzw. procenty. Rzecz polegała na tym, że pleban danej parafii podpisywał kontrakt z jakąś osobą lub instytucją, która w związku z tym otrzymywała od księdza konkretną kwotę pieniędzy na dowolną działalność. W zamian, druga strona zobowiązywała się odprowadzać do plebańskiej skrzyni przez

³⁸ *Inwentarz parafii rajgrodzkiej z 1819 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 437, k. b.p.; *Spis funduszów i przychodów probostwa w Augustowie z 1819 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 6, k. 4-5; *Spis funduszów i przychodów klasztoru dominikanów w Krasnymborze z 1819 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 220, k. 15; *Spis funduszów i przychodów probostwa Janówki z 1819 r.*, ArŁm, I Parafie, syg. 160, k. 5; Ł. Faszczka, *Parafia Jaminy w dobie rządów pruskich (1795-1807)*, „Nasz Sztabiński Dom” 2(2016), s. 12; W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*, Lublin 1972, s. 195; J. Willaume, *Wieś lubelska przed uwłaszczeniem*, Lublin 1964, s. 39.

³⁹ *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg 152, k. 21.

⁴⁰ Por. W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska...*, dz. cyt., s. 203.

⁴¹ Iura stolae były to ustanowione przez administrację państwową opłaty za sakramenty wymagające założenia stuły. Ksiądz nie mógł pobierać wyższych należności, aniżeli wskazano w rozporządzeniu. Dopuszczano jednak składanie dobrowolnych ofiar. Wysokość opłat za sakramenty uzależniona była od zamożności osoby. Jedynie chrzest, jako pierwszy sakrament „wprowadzający” do wspólnoty kościelnej, nie podlegał opłacie. Koszty ponoszono tylko za sporządzenie metryki; por. A. Gątarczyk, *Kościół rzymskokatolicki, w: Ziemia radzyńska 1815-1830*, red. T. Osiński, Radzyń Podlaski 2013, s. 183-184.

określoną w zapisie ilość lat, wskazany w umowie procent należności z zainwestowanej sumy. Dochód z takiego proceduru mógł być znaczny m.in. parafia nowogrodzka rocznie uzyskiwała dzięki temu ogromną kwotę sięgającą 4 tys. zł. Jednak podobne inwestycje zawsze obciążone były dużą dozą ryzyka i nierzadko niosły ze sobą straty. W badanym okresie zaleganie ze spłatą tzw. procentów stanowiło dość powszechne zjawisko. Epoka napoleońska, oprócz powstania Księstwa Warszawskiego, przyniosła ziemiom polskim ogromne trudności natury gospodarczej. Skutkiem tego Królestwo Polskie już na początku swego funkcjonowania zmierzyć się musiało z ogromnym kryzysem finansowym. Problemy ekonomiczne dotknęły setki majątków ziemskich i różnych instytucji, które popadały w ruinę i pod żadnym względem nie były w stanie udźwignąć ciężących na nich zobowiązań m.in. procentów. Straty w tym momencie liczyli również inwestorzy, nie mogący otrzymać należnych im kwot. Problem ten dotknął m.in. proboszcza parafii Rajgród. W przypadku natomiast beneficjum bargłowskiego, podobna kwestia nie miała miejsca, ponieważ tamtejsi plebani unikali ryzykownych inwestycji⁴².

Zasadniczo jednak głównym źródłem dochodu probostw były dziesięciny. W przypadku parafii Bargłów, rozpatrywanie zagadnień poświęconych temu kościelnemu podatkowi stanowi dość problematyczną kwestię. Wynika ona z tego, iż miejscowości należące do opisywanego beneficjum rozliczały się z miejscowym plebanem na kilka sposobów. Część wsi oddawała tzw. dziesięcinę wytyczną w postaci snopów zbożowych oraz kop ziarna. Naliczanie podatku według tego systemu budziło jednak często kontrowersje, ponieważ miara kopy była jednostką umowną. Inne miejscowości z kolei opłacały kościelne należności w postaci samego ziarna, stosując system metryczny korca nowopolskiego⁴³. Dwory natomiast, zarówno państwowe jak i dziedziczne, uiszczaly dziesięcinę pieniężną. Władze Królestwa Polskiego podjęły starania mające na celu ujednoczenie systemu szacowania kościelnego podatku (polegało to głównie na likwidacji dziesięciny wytycznej), lecz został on zrealizowany tylko częściowo⁴⁴.

Inwentarz parafii Bargłów z 1819 r. odnotowuje, że do plebańskiego spi-

⁴² *Inwentarz kościoła rajgrodzkiego z 1819 r.*, ArŁm, I Parafie, 437, k. b.p.; W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska...*, dz. cyt., s. 203; Cz. Strzeszewski, *Kryzys rolniczy na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807-1830*, Lublin 1934, s. 10-18, 160-167.

⁴³ System metryczny korca nowopolskiego wprowadzono w Królestwie Polskim w 1819 r. Według stanowionych przez niego miar korzec ziarna liczył 128 litrów, por. J. Szymański, dz. cyt., s. 174.

⁴⁴ Proces zamiany dziesięciny wytycznej na opłaty w samym zbożu lub gotówce zaczęła realizować jeszcze administracja pruska, lecz nie został on w pełni sfinalizowany. Kontynuowały go władze Księstwa Warszawskiego, jednak i w tym wypadku nie udało się go dokończyć, por. *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg 152, k. 21; *Dziennik Urzędowy Województwa Augustowskiego*, 1817, nr 26, s. b.p.; J. Kukulski, *Państwo-Chłopi-Kościół w okresie wielkich reform na ziemiach Królestwa polskiego w latach 1768-1890*, Piotrków Trybunalski 2007, s. 340-344.

chrza mieszkańcy jedenastu wsi⁴⁵, które uiszczaly dziesięcinę wytyczną, oddali dokładnie po 39 kop i 45 snopów żyta i owsa. Z kolei siedem innych osad⁴⁶, rozliczających się z miejscowym plebanem wyłącznie w zbożu, uiszcilo 67 korców żyta i 45 owsa. Tylko dwie wsie, Górskie i Jeziorki (obie miejscowości były własnością prywatną, co nie stanowi zapewne przypadku), dokonywały opłat gotówkowych, które w sumie wyniosły 3 zł i 20 gr. Jak nietrudno zauważyć, kościelne należności uregulowało zaledwie 19 z 32 miejscowości⁴⁷ znajdujących się w granicach parafii Bargłów. Sytuacja ta bez wątplenia wiązała się z trudnościami natury gospodarczej. Poza tym nie ma pewności, czy wskazane w źródle wielkości podatku stanowią całość tej opłaty. Oprócz dziesięciny, wsie oddawały dodatkowo do plebańskiego skarbcza tzw. meszne, czyli roczną należność przysługującą kościołowi za odprawianie mszy świętej, która w 1819 r. wyniosła 54 zł i 3 gr.⁴⁸ Zobowiązania względem miejscowego plebana oddzielnie rozliczały natomiast dwory (Netta, Tajenko, Pruska, Wólka), zasilające budżet beneficjum kwotą 260 zł⁴⁹.

Kolejny inwentarz z 1822 r. wprowadza w temacie spore zamieszanie. Mianowicie przekazuje on informację brzmiąca w sposób następujący: „Niektóre wsie powinny dawać dziesięcinę snopową, która wynosi żyta kop 39 snopów 45, owsa kop 39 snopów 45. Inne wioski podług ustawy Rządu byłego powinny dawać dziesięcinę w ziarnie, która wynosi żyta korcy warszawskich 67 owsa korcy warszawskich 45”⁵⁰. Wiarygodność tego zapisu budzi niemałe wątpliwości. Przede wszystkim podkreślić należy, że dane z zestawienia opracowanego w 1822 r. odnosić się mogą jedynie do obszarowo rozległych wsi, ponieważ wskazane tam wielkości dziesięcin są bardzo duże. Nie wiadomo jednak właściwie, co miał na myśli sporządzający ten zapis proboszcz parafii w Bargłowie, ksiądz Zawadzki. Dużo ważniejszą informację przekazuje natomiast fragment tekstu poświęcony zaległościom w kościelnych podatkach, który stwierdza m.in. „lud podupadły a częstokroć i nieurodzay wydarza się

⁴⁵ Miejscowościami rozliczającymi się z plebanem bargłowskiego kościoła według założeń dziesięciny wytycznej w 1819 r. były następujące wsie: Kamionka, Kroszówka, Bargłówka, Piekutowo, Pieńki, Lipowo, Nowiny Stare, Dręstwo, Woznawieś, Tajno, Orzechówka; por. *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg 153, k. 76.

⁴⁶ Kościelne należności opłaci w samym zbożu mieszkańcy Rutek Nowych i Starych, Brzozówki, Bargłowa Dwornego i Kościelnego oraz Jeziork; por. *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg 153, k. 76.

⁴⁷ Bargłowskie probostwo składało się wprawdzie z 34 wsi, jednak w przypadku osady Pruska należy zaznaczyć, iż składała się on wyłącznie z państwowego dworu; por. *Spis parafian bargłowskich do roku 1828*, ApBK, k. b.p.; *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja*, ArŁm..., I Parafie, syg. 153, k. 136.

⁴⁸ *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg 153, k. 76; *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. II, Warszawa 1900, s. 926.

⁴⁹ *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg 153, k. 76.

⁵⁰ *Questiones atque Responiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg 152, k. 21.

i ledwie w czwartej części oddają”⁵¹.

Cenniejszym źródłem wydaje się w tym momencie rejestr z 1832 r., który w przypadku dziesięcin przytacza dane z 1824 r. Wyjątkowość tego dokumentu wynika z faktu, iż odnotowane są tam nie tylko informacje dotyczące wysokości kościelnego podatku, ale również częściowo kryteria, na podstawie których dokonywano wyliczeń. W wypadku wciąż funkcjonującej dziesięciny wytycznej, zasadniczym punktem była wielkość użytkowanych gruntów orných, gdzie z każdej włóki miejscowy pleban otrzymywał kopę żyta i owsa. Jednak w 1824 r. już tylko siedem wsi uiszczają dziesięcinę wytyczną: Woznawieś (po 12 kop żyta owsa), Orzechówka (po 1 kopie żyta owsa), Tajno (po 30 kop żyta owsa), Bargłówka (po 6 kop żyta i owsa oraz po 8 snopów tych zbóż), Kamionka (po 4 kopy żyta i owsa oraz 20 snopów żyta i 2 owsa), Dręstwa (po 6 korców żyta i owsa oraz 8 snopów żyta i 7 owsa) oraz Lipówka (po 4 kopy żyta i owsa oraz 8 snopów żyta i 7 owsa)⁵². Zdecydowana większość osad powinności względem miejscowego kościoła regulowała w samym ziarnie. Wysokość dziesięciny opłacanej w tej formie, szacowano biorąc pod uwagę nie tylko wielkość użytkowanych gruntów orných, ale też ich wydajność. Prawdopodobnie jednym z kryteriów była też średnia cena żyta z kilku ostatnich lat. W sumie 16 miejscowości bargłowskiej parafii, według danych z 1824 r., oddało do plebańskiego spichrza 72 korce i 208 garncy żyta oraz 68 korcy i 224 garnce owsa (1korzec = 32 garnce). W okresie tym, co ciekawe, tylko jedna miejscowość (Wólka) rozliczała dziesięcinę w formie gotówki. Dodatkowo jeszcze parafianie z 22 wsi odprowadzili do kościelnej kasy meszne w kwocie 79 zł i 85 gr. Natomiast położone na terenie parafii dwory w 1824 r. opłaciły dziesięcinę w wysokości 260 zł i 40 gr.⁵³.

Beneficjum czerpało także dochody z dzierżawy gruntów. Arendarze w 1819 r. regulowali wynikające z tego zobowiązania w formie pracy odrobkowej. Kilka lat później (1821-1822) opłatę stanowiło już 1/3 zebranych z danego pola plonów. Kolejny zapis poświęcony arendowaniu kościelnych włości pochodzi dopiero z 1832 r. Uwagę tam na pewno zwraca informacja o pieniężnym czynszu w kwocie 81 zł, uiszczanym przez każdego z dzierżawców plebańskich gruntów we wsi Netta (w źródle wymieniono tylko dwóch, choć jak wskazuje zapis było ich więcej) oraz sumie 102 zł pobieranej od dwóch osób zajmujących włości w Bargłowie Kościelnym. Bardzo mało w źródłach znajduje się informacji na temat karczmy i ewentualnych opłat (200 zł) wynikających z jej użytkowania. Wydaje się jednak, że proboszcz bargłowski zaczął

⁵¹ Tamże, ArŁm, I Parafie, syg 152, k. 21.

⁵² Dla porównania w 1819 r. wymienione wyżej wsie płaciły dziesięcinę w wysokości: Woznawieś po 6 kop żyta i owsa oraz po 30 snopów tychże zbóż, Orzechówka po 1 kopie żyta i owsa oraz po 30 snopów tychże zbóż, Tajno po 14 kop żyta i owsa, Bargłówka po 3 kopy żyta i owsa, Kamionka po 4 kopy żyta i owsa; por. *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg 153, k. 75.

⁵³ *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 138-139; J. Szymański, op. cit., s. 176.

czepał zyski z jej arendowania dopiero pod koniec lat dwudziestych XIX w.⁵⁴

Podsumowując szczątkowe informacje na temat dochodów bargłowskiego beneficjum z okresu 1819-1832, możemy stwierdzić, że należące do parafii wsie były w złym stanie ekonomicznym, podnosząc się powoli po wyczerpującym dla gospodarki ziem polskich okresie Księstwa Warszawskiego. O poprawie koniunktury ekonomicznej świadczy wzrost ściągalsności dziesięciny oraz uiszczanie należności wynikających z dzierżawy kościelnych dóbr w postaci gotówki, zastępując rentę odrobkową, bądź też opłatę w produktach rolnych⁵⁵.

Bargłowskiemu probostwu przyznany był tzw. deputat, czyli możliwość korzystania z dóbr skarbowym np. lasów czy też jezior. Funkcjonujące w okresie I Rzeczypospolitej przywileje, pozwalały administratorom parafii Bargłów korzystać niemalże bez ograniczeń z państwowych lasów, młynów, a także poławiać ryby w pobliskich rzekach i jeziorach. W okresie rządów pruskich wszystkie te uprawnienia zniesiono, natomiast władze Królestwa Polskiego zezwoliły na pobieranie z państwowych lasów rocznie jedynie 30 sążni drzewa na opał. Wielkość ta uległa dalszemu zmniejszeniu, gdyż inwentarz z 1832 r. mówił już tylko o 25 sążniach drewna⁵⁶.

Poruszając temat parafialnych dochodów, nie można zapomnieć także o wydatkach jakie ponoszono. Każde probostwo na terenie Królestwa Polskiego płaciło trzy rodzaje podatków: skarbowy, ekonomiczny i kościelny. Na pierwszy z nich składała się ofiara dziesiętnego grosza, podymne (stała danina pobierana od każdego domu mieszkalnego) i liwerunek (pieniądze przeznaczone na wojsko). Jak wynika ze sporządzonego w 1819 r. inwentarza, proboszcz bargłowski uiszczał do kasy rządowej następując kwoty podatków skarbowych: liwerunek 215 zł i 12 groszy, podymne 60 zł oraz ofiarę dziesiętnego grosza w sumie 126 zł i 12 groszy. Dodatkowo wpłacono także „do katastrum ogniowej skrzyni z zabudowań inwentarskich” 16 zł i 24 grosze. Razem kwota należności skarbowych wynosiła 417 zł i 48 gr. W ciągu następnych kilkunastu lat obciążenia fiskalne bargłowskiego beneficjum pozostały niemalże bez zmian, ulegając jedynie 10 groszowej podwyżce. Znacząco wzrósł natomiast podatek ogniowy, który w 1832 r. liczył już 36 zł i 14 gr. Kolejnym obciążeniem był tzw. podatek ekonomiczny, stanowiący 16% z ogólnego dochodu beneficjum m.in. z gruntów, dziesięciny, dzierżawy itp. Zaś podatkiem ko-

⁵⁴ Por. *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 136-137; *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 15; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 74-75.

⁵⁵ Por. W. Jemieliły, *Diecezja augustowska czyli sejneńska...*, dz. cyt., s. 203; T. Mencil, dz. cyt., s. 219-220; F. Bortkiewicz, *Nadziały i powinności chłopów w dobrach prywatnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1958, s. 142-143; J. Czuby, *Księstwo Warszawskie (1807-1815)*, Warszawa 2011, s. 283-318.

⁵⁶ Por. *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego Roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 141; *Questiones atque Responsiones pro visitatione Generali...*, ArŁm, I Parafie, syg. 152, k. 16.

ścielnym, nazywano sumy wydane na wino mszalne, bieliznę, świece, sprzęty kościelne, na utrzymanie wikarego, organisty, czy też sług kościelnych⁵⁷.

Zakończenie

Beneficjum bargłowskie w dobie Królestwa Polskiego przechodziło stopniowy rozwój gospodarczy. Proces ten był jednak dość powolny, na co zasadniczy wpływ miał wyczerpujący pod kątem ekonomicznym czas Księstwa Warszawskiego oraz wojen napoleońskich. Począwszy od 1819 do 1832 r., stan budynków należących do probostwa (kościół, domy księży, zabudowania gospodarcze) nie uległ znaczącej poprawie, lecz pojawiło się kilka nowych obiektów m.in. dom organisty, czy też nowe budowle gospodarskie. Zwiększeniu potencjału majątkowego bargłowskiej parafii, sprzyjał na pewno fakt posiadania przez nią stosunkowo dużego arealu ziemskiego. Najlepszym chyba dowodem na rozwój beneficjum była budowa murowanego kościoła, która miała miejsce w okresie ok. 1832-1838. Bez wątplenia ogromny wpływ na stan ekonomiczny probostwa w Bargłowie mieli administrujący parafią proboszczowie, księża Jan Kanty Zawadzki oraz Józef Szumowicz.

FINANCE AND PROPERTY STATE OF THE PARISH IN BARGŁÓW KOŚCIELNY IN THE ERA OF THE POLISH KINGDOM

Summary

The parish in Bargłów Kościelny, located within the borders of the then Augustowskie Province, constituted one of thousands of examples of parishes functioning on the territory of the Kingdom of Poland. In the examined period, it experienced a gradual economic development, which was reflected by the construction of economic facilities within the course of several years. The greater wealth of the parish was indirectly connected with the improving economic situation of the Polish land, which was recovering from the unfavourable Duchy of Warsaw period. The establishment of the economic background of the parish in Bargłów was strongly influenced by the parish priests, who were efficient administrators. In addition, the church in Bargłów owned large estate, which also exercised a considerable impact on its profitability. However, the development was impeded, to some extent, by the poor economic situation of the villages belonging to the parish, as they were not able to pay their tax dues to the church in full.

Key words: Polish Kingdom, Parish Bargłów Kościelny, Register, Deckhand.

⁵⁷ Por. *Inwentarz Kościoła Bargłowskiego Roku 1832 dnia 3 maja...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 139; *Akta Konsystorza Jeneralnego Dyecezyi augustowskiej...*, ArŁm, I Parafie, syg. 153, k. 76; F. Bortkiewicz, dz. cyt., s. 154.